

Úvod a metodika výzkumu

Problematika stávajícího stavu a možného vývoje sídlišť je velmi závažná a jak je patrné i z následujícího přehledu dostupné literatury, na současné mapě poznání je spousta bílých míst, oblastí, které dosud nebyly probádány, a otázek, které ještě nejsou zodpovězeny. Sídlíště zároveň představují jedno z témat, na něž má většina laické i odborné veřejnosti (napříč dotčenými obory) jasný názor, nezřídka značně vyhraněný, byť třeba s jejich prostředím ani nemá žádnou nebo jen minimální osobní či profesní zkušenost. To, že skutečný obraz sídliště se může velmi lišit od obrazu sídlišť zvenčí, prezentovaného médií a přejímaného „outsidery“¹, kteří na sídlištích nežijí a vlastně o nich až tolik nevědí, kromě toho, jak na ně svojí fyzickou stránkou působí a jaké pocity a představy v nich takto vyvolávají, je v této práci základním ověřovaným předpokladem. Ten se opírá o zjištění z domácích i zahraničních vesměs kvantitativních výzkumů (viz kapitoly 3 a 6), že oproti problematické pověsti, respektive image, které sídlíště mají v povědomí velké části nesídlíštní veřejnosti, výzkumy rezidenční spokojenosti na sídlištích obvykle ukazují poměrně vysokou míru spokojenosti jejich obyvatel. Přitom právě reputace té které sídlíštní čtvrti a image sídlišť obecně jsou považovány za jedny z klíčových faktorů, které významně přispívají k tomu, je-li dané sídlíště akceptováno jako přiměřené místo k bydlení, zatímco stigmatizace urychluje jeho sociální a následně i fyzický úpadek (viz kapitola 3).

Obecné kapitoly této práce, které vychází především z relevantní dostupné literatury, se zabývají tématem současného stavu a možného vývoje panelových sídlišť, ale zejména tím, jak jsou sídlíště vnímána – českou odbornou architektonickou a urbanistickou veřejností (kapitola 4), uměleckou obcí (kapitola 5) a obyvateli sídlišť (kapitola 6). Cílem je popsat rozdíly a rozpory ve vnímání a posuzování sídlišť těmito skupinami (odborníky, umělci a obyvateli sídlišť) a uvnitř těchto skupin, vystihnout a čtenáři přiblížit jejich podstatu. V tomto kontextu možná působí poněkud překvapivě zařazení kapitoly věnované problematice regenerace sídlišť (kapitola 7), tento krok je však v souladu s logikou klasické posloupnosti „anamnéza ↔ diagnóza → terapie“, jinými slovy, byly-li již pojmenovány problémy, rizika současných sídlišť a jejich kořeny, snahou je nastítnit i možnosti a pokusy o jejich řešení alespoň v jejich základních souvislostech. Těžiště práce pak představuje část *Jak se žije/žilo na Jižním Městě z pohledu dvou generací jeho prvních obyvatel*, která shrnuje výsledky vlastního kvalitativního šetření realizovaného formou hloubkových rozhovorů s dnešními třicátníky a jejich rodiči, kteří v roce 1978 tehdy ještě rozestavěné sídlíště osídlovali. Hlavním cílem výzkumné sondy bylo zjistit, jak je největší české sídlíště, které je pro laickou i odbornou veřejnost, ale i a média, symbolem snad všech sídlíštních negativ, vnímáno jako místo k životu těmi, kteří zde vyrůstali a/nebo prožili podstatnou část svého života. A pokusit se tak získat odpověď na otázku, do jaké míry obraz sídlišť v tradovaných mýtech a stereotypch odpovídá realitě Jižního Města a sídlišť vůbec.

K námětu na tento výzkum mne vlastně přivedla náhoda. V době, kdy jsem zvažovala možnosti, jak konkrétně naplnit zvolené téma disertace, jsem spoluorganizovala výroční třídní sraz s bývalými spolužáky ze základní školy, kterou jsem absolvovala v místě svého

¹ Dichotomii „insider“ – „outsider“ najdeme také v Relphovi (1976), který vychází z Heideggerovy koncepce (Heidegger 1927) „ztotožňování“ a „neztotožňování“ (Vávra 2010).

tehdejšího bydliště, jímž bývalo právě Jižní Město. Shodou okolností, v době našeho setkání „po letech“ se Jižní Město svým věkem blížilo do Kristových let a my též... Když jsme se s našimi rodiči a sourozenci přistěhovali „mezi hrady na poušti“, jak tehdejší sídliště bez trávníků a chodníků dále v textu charakterizuje jedna z mých respondentek, byly nám právě tři roky. Od té doby, co nás v první třídě spojila škola, jsme společně vyrůstali na zdejších asfaltových plátcích mezi bloky, jako „děti s klíčem na krku“. Změna společenského režimu v roce 1989 nás zastihla v období přechodu na střední školy, jak je patrné i z výpovědí mých respondentů, dospívali jsme tedy už většinou každý zvlášť. Ač v této pasáži používám první osobu plurálu, naše cesty se s posledním zvoněním na základní škole rozdělily do té míry, že s většinou svých bývalých spolužáků jsem hovořila poprvé až na onom třídním srazu, když už léta žili své dospělé životy. Někteří z nich na Jižním Městě dosud bydlí, řada z nich – stejně jako já - v dospělosti odešla a někteří se sem po určité době vrátili zpět. Většina je dnes ve stejné životní fázi, jako byli jejich rodiče, když se na Jižním Městě v 70. letech usadili - založili vlastní rodiny a jejich životní styl se již více méně ustálil. Jejich rodiče dnes většinou patří do kategorie, kterou je zvykem nazývat „mladí důchodci“, anebo se blíží k hranici odchodu do důchodu. Někteří, jak moji „ex-spolužáci“, tak i jejich rodiče, dovedli využít možnosti nové doby, začali se věnovat vlastnímu podnikání či získali lukrativní zaměstnání a dnes přísluší k vyšší střední třídě obyvatel sídliště, nebo se již odstěhovali do vlastního rodinného domu v zázemí Prahy. Když jsem poslouchala životní příběhy svých spolužáků i jejich blízkých, vzpomínky a názory na Jižní Město, uvědomila jsem si, že v jejich vyprávění je možno - z pohledu sociologa - vysledovat a následně analyzovat procesy pro česká sídliště v posledních třiceti letech typické, ať už jen v souvislosti s vývojem a stárnutím sídliště, či se změnami, k nimž v naší společnosti dochází. A že jsem možná blízko námětu na zajímavou kvalitativní studii, založenou na srovnání pohledu dvou generací, podaří-li se mi prostřednictvím bývalých spolužáků získat k rozhovoru i jejich rodiče. To jsem ostatně vnímala jako hlavní potenciál svého výzkumného záměru.

Při výběru respondentů jsem se snažila získat co nejpestřejší vzorek z hlediska charakteru jejich vazeb na Jižní Město (rezidenční stálost vs. mobilita, vztah k JM), životního stylu a sociálního postavení. Rozhovory jsem vedla pokud možno s dvojicemi respondentů - „dítě“ (bývalý spolužák) a jeden z rodičů, avšak s každým odděleně, na jiném místě a v jinou dobu. Celkem bylo provedeno 9 rozhovorů se zástupci dětské generace a 7 rozhovorů s jejich rodiči. Takto získaný bohatý kvalitativní materiál jsem analyzovala dle principů zakotvené teorie.

Své dílčí výzkumné otázky (jejich orientační znění uvádím níže) jsem podřídila výše uvedenému cíli, svým zaměřením nastavovaly zrcadlo negativním stereotypům a představám o životě na sídlišti. Současně navazovaly na poznatky odborné literatury, z domácích zdrojů především na zjištění Musila *et al.* (1985) a výzkumy veřejného mínění *Praha 11* (1997, 2002):

Co tyto rodiny, které uprostřed 70. let s ohledem na tehdejší bytovou situaci při volbě svého bydlení neměly příliš na výběr, pojí s Jižním Městem dnes? Jaký je vlastně jejich vztah k Jižnímu Městě, do jaké míry a jakým způsobem se s ním identifikují/identifikovali - považují/považovali za svůj domov, místo, kde zapustili nebo cítí/cítili své kořeny? Proměňoval se jejich vztah k Jižnímu Městě časem, a jestliže ano, jak a proč? Jaké důvody

vedly k odchodu ty z respondentů, kteří již na Jižním Městě nebydlí, a naopak, co některé z nich přimělo vrátit se zpět, a ty, kteří nikdy neodešli, setrvat?

Do jaké míry určuje/určovalo bydlení na tomto sídlišti životní styl a trávení volného času respondentů a jejich rodin? Jak Jižní Město – jako místo pro život - vyhovovalo jejich nárokům a potřebám vzhledem k jednotlivým prožitým fázím životního cyklu?

Jak hodnotí dům a byt na Jižním Městě z hlediska měnících se potřeb vlastní rodiny v průběhu času a vzhledem k jejich současným nárokům na bydlení?

Jak vidí sociální prostředí Jižního Města z hlediska sociálních vazeb, mezilidských a sousedských vztahů - do jaké míry je možno v prostředí sídliště sociálně zakotvit?

Jak vidí Jižní Město z hlediska možnosti uspokojení jejich nákupních potřeb a služeb?

Jak vnímají Jižní Město a sídliště vůbec v porovnání s ostatními částmi města z hlediska kriminality a pocitu osobního bezpečí?

V čem spočívají hlavní přednosti, problémy a nedostatky Jižního Města? Jak respondenti hodnotí jeho vývoj od roku 1989 a jak vidí jeho budoucnost? Co si dnes vůbec myslí o bydlení na sídlišti?

Rozhovory byly vedeny s využitím scénáře s předem navrženými okruhy témat, v návaznosti na stanovené dílčí výzkumné otázky. Formulace a vlastní pořadí kladených otázek se pak odvíjelo v závislosti na průběhu rozhovoru, od odpovědí respondentů na otázky předchozí. Mířily-li mé otázky do minulosti, pak byly respondenty zodpovídaný z jejich dnešního pohledu, na základě tehdejších zkušeností a životních perspektiv tak, jak je zpětně rekonstruují. Interview byla se souhlasem respondentů nahrávána na diktafon a následně doslovně přepsána. Ke každému rozhovoru byl ještě bezprostředně po jeho ukončení vyplněn standardizovaný záznamový arch, vytvořený dle struktury scénáře rozhovorů, který shrnoval základní charakteristiky respondentů, zjištění z provedeného rozhovoru, poznámky a doporučení jako pomocný podklad pro následnou analýzu dat. Pro zpracování a analýzu dat jsem zvolila postupy a techniky metody zakotvené teorie (grounded theory) (Strauss, Corbinová 1999, Hendl 1999), jejímž cílem je teoretické vyjádření zkoumané reality, které je induktivně odvozné, tj. vychází přímo z dat. Nezačínáme tedy předem postulovanou teorií, kterou bychom následně ověřovali, ale vycházíme ze zkoumané oblasti a analyticky usilujeme o to, aby se z dat vynořilo, co je v této oblasti významné. Pro analýzu dat byl využit statistický program Atlas.ti.

Sídliště v aktuální odborné literatuře

Problematice velkých panelových sídlišť, jak uvádí van Beckhoven, Bolt a van Kempen (2009), se začalo dostávat systematičtější pozornosti výzkumníků v podstatě teprve počátkem 90. let v reakci na radikální změny ve smyslu sociálního i fyzického úpadku, kterými mnohá sídliště v západní a severní Evropě během svého vývoje prošla. Zcela logicky zde vyvstala otázka, proč se sídliště, která mají prakticky identické charakteristiky, tak často vyvíjejí zcela odlišně – zatímco některé celky jsou v hlubokém rozkladu, jiné si stále drží obstojnou pozici na bytovém trhu a nečelí vážnějším problémům.

Pokud jde o faktory, které by vysvětlily rozdíl mezi jejich úspěchem a selháním, Murie et. al. (2003) namítají, že většina dosavadní literatury nabízí pouze monokauzální vysvětlení, tedy že zdůrazňuje vždy jen jeden určitý rys jako základní kauzální proměnnou (např. velikost sídliště, převaha výškových domů, monolitický, uniformní nebo jinak problematický design a nízká kvalita budov, nekvalitní management, nájemní/vlastnické bydlení, koncentrace obyvatel s nízkými příjmy nebo nedostatečný politický, sociální a kulturní kapitál, upadající sociální status sídliště). Podle Murie et. al. (2003) jednotlivé faktory neprokazují stejný vliv univerzálně, a proto je zapotřebí hledat interakci mezi různými druhy faktorů, jež zvyšují pravděpodobnost selhání sídliště, i když samy o sobě nejsou ve svém účinku dostatečně silné. Interakce mezi určitými faktory rovněž může mít sebe-posilující efekt, obzvláště ve spojení s reputací daného sídliště či image sídliště v té které společnosti obecně.

Beckhoven, Bolt a van Kempen (2009), kteří hledali vysvětlení úspěchu a selhání sídliště s totožnými charakteristikami v relevantních, dříve formulovaných teoriích vysvětlujících úpadek městských čtvrtí (obecně či v jiném typu zástavby), dospěli k závěru, že ani dosavadní teoretické poznání, přestože v dílčích oblastech může být velmi inspirativní (např. negativní důsledky růstu chudoby [Grisby et al. 1987], negativní spirála úpadku [Prak a Priemus 1986] a řada dalších) nenabízí v této otázce dostatečnou odpověď, a to protože se povětšinou soustředí na dynamiku samotné čtvrti, ale již pomíjí externí faktory, které mají na vývoj sídliště zásadní vliv – což ovšem neznamená, že interní faktory (především prvotní skladba obyvatel a charakteristiky sídliště) a procesy jej snad nemají. Externími faktory jsou míněny vnější vlivy a okolnosti, které přispěly k tomu, že mnohde se ze sídliště, do nichž se lidé zpočátku s nadšením stěhovali, časem stala místa poslední volby, kterým musí být s ohledem na jejich rizikový či patologický vývoj věnována zvláštní péče: Bydlení na sídlišti patřilo v západoevropských městech od počátku k cenově dostupnějším, nikoliv však nejlevnějším na bytovém trhu. Nicméně v průběhu 70. a 80. let se v řadě měst starší (rozuměj předválečná) městská zástavba stala objektem procesu regenerace (popřípadě demolice) a gentrifikace, což vyústilo v pozvednutí mnoha těchto původně z hlediska bydlení nevyhovujících, a proto i laciných, čtvrtí jak po stránce fyzické, tak i sociální a ekonomické. Současně s růstem životní úrovně - a mnohde i se státní podporou - se na předměstích rozvíjela výstavba rodinných domků. V této konkurenci bydlení v bytovém domě na sídlišti začalo ztrácet na své atraktivitě a mnohé sídlištní čtvrtě se na bytovém trhu propadly do nejnižšího segmentu bydlení. Postupně se (někdy však překvapivě velmi rychle) staly oblastmi nejvyšší koncentrace sociálně slabých domácností - kam se stěhovaly jen nízkopříjmové domácnosti a rodiny migrantů, protože regenerované a gentrifikované čtvrtě se pro ně staly příliš drahé – a začaly jevit známky fyzického i sociálního úpadku a stigmatizace (podrobněji viz kapitola 2) (Beckhoven, Bolt a van Kempen 2009, Murie et al. 2003, Aalbers et al. 2003, Chignier-Riboulon et al. 2003, Knorr-Siedow, Droste 2003). Vzhledem k charakteru problémů sídliště v západní Evropě se tamější odborná literatura věnovaná problematice tohoto segmentu bydlení vedle deskripce vývoje a stávající situace (Dekker a van Kempen 2004, Dekker a van Kempen 2005, Chignier-Riboulon et al. 2003, Eastaway et al. 2003, Rowlands et al. 2009, Friedrichs a Blasius 2000, Hall et al. 2003, Knorr-Siedow a Droste 2003, Mezzetti et al. 2003, Murie et al. 2003, Turkington, van Kempen, Wassenberg 2004) s využitím výzkumů rezidenční spokojenosti obyvatel sídliště (Dekker a van Kempen

2009, Musterd van Kempen 2005, Musterd van Kempen 2007) zaměřuje především na otázky sociálního mixu (Musterd a Murie 2006), sociální koheze (Dekker a Bolt 2005, van Beckhoven a van Kempen 2006), image a stigmatizace (Dean a Hastings 2000, Hastings 2004) a na témata spojená s probíhajícími programy regenerace sídlištních čtvrtí – evaluace, příklady dobré praxe a problematika participace místních obyvatel (van Kempen *et al.* 2006, Hall 1997).

V souvislosti se socio-ekonomickými změnami, kterými prochází státy střední a východní Evropy od pádu komunistického režimu, se počátkem 90. let nejen v odborné obci ale i v médiích ujalo očekávání (Szelényi 1996, Enyedi 1998), že další vývoj sídlišť se zde bude ubírat po podobné trajektorii jako v západní části kontinentu, tedy že movitější vrstvy se odstěhují a sídliště se promění v sociálně i fyzicky problematický prostor (viz výše a podrobněji v kapitole 2). Ačkoliv v rámci sídlištní zástavby v zemích bývalého východního bloku v posledních desetiletích postupně dochází k zásadním změnám, ukazuje se, že ty nejkritičtější scénáře ve smyslu slumizace sídlištních čtvrtí se až na výjimky dosud - nebo leckde možná jen prozatím – nenaplnily (viz kapitola 2). V poměru k závažnosti predikovaných problémů, vyplývajících zejména z vysokého podílu populace, již se vzhledem k ohromnému objemu tohoto typu zástavby v bývalých socialistických zemích dotýkají, je k dispozici velmi málo studií, které by problematice zdejších sídlišť věnovaly pozornost. Pokud jde o širší tematického záběru, je aktuálně nepochybně mnohem užší než v západoevropské literatuře. Dostupné prameny se zabývají především popisem specifík vývoje a stávající situace sídlišť z hlediska jejich sociální skladby a souvislostí aktuální pozice sídlišť na bytovém trhu (Erdösi *et al.* 2003, Janto 2007, Kährig a Tammaru 2010, Land 2002, Turkington, van Kempen, Wassenberg 2004, Weclawowicz *et al.* 2003), případně otázkami a překážkami jejich regenerace (Bieryzński *et al.* 2005, Černič Mali *et al.* 2003, Szemző a Tosics 2004).

Pokud jde o domácí zdroje v odborné literatuře, dosud nebyly překonány výstupy týmu bývalého Výzkumného ústavu výstavby a architektury ze 70. a 80. let (např. Čajánková, Musil 1984, zejména však Musil *et al.* 1985 – viz kapitola 6.3.1.), neboť počínaje přelomem 80. a 90. lety je problematika sídlišť stranou zájmu tak systematického výzkumu. S koncem 90. let se sice rozvířila diskuse v architektonické a urbanistické obci (viz kapitola 4) a byly uveřejněny – s ohledem na tehdejší ladění společnosti poněkud překvapivé - výsledky sociologických výzkumů na pražských sídlištích (Praha 11 1997 a 2002, Celoměstská koncepce regenerace 2002), ukazující poměrně vysokou míru rezidenční spokojenosti a stabilizace jejich obyvatel (viz kapitola 6.3.3.), současná odborná diskuse však bohužel není nijak intenzivní. V posledních deseti letech bylo publikováno poměrně málo odborných prací přímo orientovaných na sídlištní tematiku. Jde především o studie související s problematikou regenerace sídlišť (Maier 2001, 2003, 2004, 2008; Maier, Čtyřoký a Stoklasová 2001, Kostecký, Patočková a Illner 2009, Kostecký 2005, Sunega 2004) a práce věnované stávajícímu vývoji a budoucím perspektivám sídlišť v souvislostech sociálně-prostorové diferenciaci českých měst (Musil 2002, Novák *et al.* 2007, Sunega a Kostecký 2007, Temelová 2009, Temelová *et al.* 2010). V poslední době sídliště přitahují zájem studentského a doktorandského výzkumu - v nedávném období tak bylo vydáno několik původních studentských textů (Hubatová-Vacková a Říha 2008, Zdražilová 2009, Barvíková 2010, Novotná 2010) a na pražských fakultách vzniká několik disertačních prací se zaměřením na

problematiku sídlišť – vedle této, kterou právě listujete, je těsně před dokončením práce Lucie Zadražilové (Filosofická fakulta UK, Katedra kulturologie) s názvem „Sociokulturní pohled na problematiku bydlení v ČSSR ve druhé polovině 20. století“. Martin Veselý (antropolog a doktorand Fakulty humanitních studií UK), se zabývá otázkou vnímání a užívání veřejných prostor v sídlištním prostředí a vztahem obyvatel sídlišť k místu, kde žijí. Jana Kapičková (Fakulta sociálních věd UK, Institut sociologických studií) pracuje na tématu politiky rehabilitace veřejných prostor na sídlištích ve srovnání Francie a České republiky.

Shrnutí a závěry

Smyslem této práce bylo poskytnout čtenáři základní přehled o situaci a možnostech vývoje dnešních panelových sídlišť se zaměřením na kontext jejich rozporuplného vnímání veřejností a médií, které se odráží v negativních mýtech a společenských stereotypech. Negativní image a stigma jsou v této práci chápána jako jedna z klíčových (i když jistě ne jediných) rizik dalšího vývoje sídlišť. Pozitivní image je pak v tomto duchu pokládáno za jednu z hlavních příležitostí pro udržení jejich zdravého vývoje. Jak v obecné části práce, tak v části věnované výsledkům kvalitativní sondy se potvrzuje vstupní předpoklad formulovaný v jejím úvodu, a sice že *skutečný obraz sídliště se může velmi lišit od obrazu sídlišť zvenčí, prezentovaného médií a přejímaného „outsidery“, kteří na sídlištích nežijí a vlastně o nich až tolik nevědí, kromě toho, jak na ně svou fyzickou stránkou působí, a jaké pocity a představy v nich takto vyvolávají*. Nicméně jak se ukázalo, vedle základní navržené dichotomie „insider“ – „outsider“, je užitečné při hledání porozumění různého vnímání sídlišť pracovat s dichotomií „lokálnost“ – „lokalita“ (Gibas 2007, Veselý 2011) a pojmy, které využívá humánní geografie, „identita místa“ – „identita s místem“ (Relph).

Obraz sídlišť v umění I.

Sídliště jsou v české umělecké tvorbě prezentována poměrně nelichotivě, a to zejména v dílech, která vznikala v období 70. a 80. let (např. známé české filmy *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* [1985] a *Vesničko má středisková* [1985]). Zobrazováním anonymity, lhostejnosti, nevšimavosti, vykořeněnosti a bezprizornosti místních obyvatel odráží dojmy především z prvopočátků sídlišť, kdy se lidé mnohde stěhovali doprostřed nehostinného staveniště, potýkali se s nedodělkami a absurdními projevy nekvalitně odvedené řemeslné práce v rámci nového bytu i širšího obytného prostředí. Mnozí tehdy navíc s podobným typem prostředí a bydlení neměli žádnou či podobnou zkušenost, což mohlo ještě ztěžovat jejich integraci a adaptaci v místě nového bydliště. Negativní obraz sídlišť, jak jej známe z umělecké tvorby, tedy má i navzdory umělecké nadsázce či zkratce bezpochyby reálný základ. Problém z hlediska image sídlišť je, že realita byla a je mnohem plastičtější a méně temná...

Jak se tedy žije/žilo na Jižním Městě

Jak dokládá literatura (Musil *et al.* 1985, Murie *et al.* 2003 a další) i výpovědi respondentů z mého výzkumu, pokud jde o mladé rodiny, pro ně ve stavu bytové nouze, který tehdy panoval, a vzhledem k bytovým poměrům, z nichž přicházeli (většinou stísněné vícegenerační domácnosti), dlouhým letům, po která na přidělení nového bytu čekali, nebylo bydlení na sídlišti, navíc v syrových podmínkách staveniště, důvodem k bezvýchodné depresi a marné touze po vysvobození, jak by se mohlo zdát při identifikaci s nešťastným hrdinou z televizní obrazovky (viz např. filmový Otík, jehož bylo třeba ze spárů sídliště zachránit [Havlín 2009]), ale zdaleka nejčastěji bylo splněním jejich snu. Dokonce i ti, kteří se na Jižní Město přistěhovali nedobrovolně z asanovaných pražských čtvrtí, velmi rychle nový byt přijali za svůj. Přece jen i oni udělali ve své kariéře bydlení strmý krok vzhůru - ústřední topení, teplou vodu, koupelnu a vlastní WC měl v tehdejší době ve svém bytě ve staré městské zástavbě málokdo (Říha 2007). (Vyšší spokojenost obyvatel s bydlením na sídlišti než ve starších městských čtvrtích vykazovaly i výsledky výzkumů Musila *et al.* [1985] ze 70. a 80. let). Také ve vzpomínkách mých tehdy tříletých spolužáků údobí prvních let po nastěhování na Jižní Město většinou vyznívá jako období velmi spokojené rodinné atmosféry, v níž se odráželo, že rodiče byli za nový byt a nabyté soukromí velmi šťastni. Zatímco mnohým mým bývalým spolužákům ještě po letech svítily oči úžasem, když v průběhu rozhovoru vyprávěli o svém nadšení, které jako malé děti pociťovali při pozorování práce stavebních strojů, dění na stavbě, hrách s bahnitou hmotou, sjíždění haldy hlíny na drncajícím kole a čvachtání holíčkami v loužích, rodičům pomáhala překonávat nepříjemné komplikace, kterým čelili v praktickém životě v rámci nového obytného souboru (dlouhé dojíždění, nedostatek obchodů a služeb, neupravené veřejné prostory apod.) jejich radost z nového bytu a vlastní přizpůsobivost (mokrý hadřík na boty v kabelce apod.). Určitý pocit vděčnosti si uchovávají dodnes, přes všechny výhrady, které k bytu i sídlišti kdy měli a mají. Tento pocit pramení z přesvědčení, že jinak a lepší bydlení by v podmínkách tehdejšího společenského režimu nezískali. Sídlíště ve své době umožnila vyřešit bytovou tíseň ohromnému množství lidí a v tom (obě generace respondentů) vidí jejich hlavní přínos (stejně tak i literatura např. Musil *et al.* 1985, Murie *et al.* 2003, van Kempen 2005). Počáteční těžkosti související s nefunkčností sídlištního celku v prvních měsících po nastěhování přijímali s pochopením, že při tak masivní výstavbě to pravděpodobně ani jinak nešlo.

Pokud jde o mezilidské vztahy, vzhledem k vysoké koncentraci osob na jednom místě se prostředí sídliště vyznačuje i vysokým výskytem neznámých osob, což může vést k pocitu ohrožení a dojmu anonymity a lhostejnosti okolí. V průběhu rozhovorů jsem se nesečkala s tím, že by se někdo z respondentů v sídlištním prostředí cítil bezprizorní a ztracen, jak to známe právě z umělecké tvorby. Vzhledem k tomu, že jednotlivé čtvrti Jižního Města byly osidlovány naráz a převážně mladými rodinami, které měly děti přibližně ve stejném věku, jejich integrace do nového prostředí byla usnadněna. Dospělí ve stejné životní fázi řešili podobné problémy a překonávání počátečních obtíží v období po nastěhování mělo v určitém smyslu (pocit bytí na stejné lodi) efekt sociálního tmelu. Vedle toho, že se některé rodiny sdružovaly v rámci domu, rodiče (většinou ženy) pečující o malé děti měli možnost seznámit

se při pobytu s dětmi venku (procházky s kočárkem, pobyty na pískovišti) a při vyzvedávání dětí z mateřské školy. (Rovněž Campbell a Lee 1992; Guest a Wierzbicki 1999 in Dekker a van Kempen 2009, zjistili, že děti jsou významní zprostředkovatelé v generování sociálních interakcí v rámci vlastní čtvrti, což samo o sobě může vést k silnějším pocitům spokojenosti s místem bydliště [Dekker Bolt 2005].) Mezi nejbližšími sousedy v domě (nejčastěji na stejném patře nebo o jedno patro níže/výše) fungovala (a dodnes funguje) sousedská výpomoc (hlídání dětí, vzájemné výpůjčky „když v kuchyni něco chybí“ apod.) (Musil [1978] uvádí, že ve výsledcích domácích výzkumů měst ze 70. let sídliště vykazovala silnější výpomocnou funkci sousedství než oblasti rodinných domků a starší městské čtvrti. Naopak nejslaběji zde byly rozvinuty informační a ceremoniální funkce. Sociálně komunikační funkce byla slabší než v oblastech rodinných domků, ale silnější než ve starších městských čtvrtích.). Rodinám, které byly naráz stěhovány ze stejných asanovaných čtvrtí, byly obvykle přidělovány byty ve stejném domě, nebo poblíž. Nebyl to snad vstrčicový tah tehdejšího OPBH, ale prostý důsledek toho, že tyto byty se v běžné praxi přidělovaly právě v té části sídliště, kde byly v daném období k dispozici, tzn. tam, kde byla bytová výstavba dokončena či před dokončením. Tyto rodiny o sobě navzájem věděly a i v místě nového bydliště udržovaly vzájemné styky a vztahy. Podle stejného klíče byly přidělovány i podnikové byty od stejného zaměstnavatele. Rovněž tyto rodiny v místě bydliště udržovaly přátelské vazby, kromě toho se účastnili stejných podnikových akcí a děti z těchto rodin jezdily na stejné podnikové tábory. Tak se jejich vzájemné vazby ještě utužovaly a mnohdy trvají dodnes, přestože respondenti na Jižním Městě dnes již ani nebydlí a rodiče u bývalého společného zaměstnavatele dávno nepracují. (V případě rodin, které už na Jižním Městě nežijí, je kontakt s přáteli z původního bydliště jediným důvodem, proč se tam [obě generace] dnes ještě vrací.)

Dispozice čtvrti – domy seskupené do obdélníků, uvnitř kterých postupně vznikala dětská hřiště, byly zakládány trávníky a byla z nich vyloučena doprava – umožňovala, že v té době bylo běžné pouštět ven bez přímého dozoru i děti předškolního věku. Většina bývalých spolužáků uváděla, že sami bez rodičů (případně se starším sourozencem) – s tím, že se nesmí vzdálit z míst, kam je možno na ně dohlédnout z okna – chodili ven již od čtyř let. Vzpomínky na hraní si a „lítání před barákem“ a užívání si her s ostatními dětmi, kterých bylo vzhledem k demografickému složení sídliště a populační vlně 70. let opravdu mnoho („to byly gangy dětí“, „stačilo vyjít ven na hřiště s hokejkou a on za chvíli někdo přišel“), patří mezi jejich nejsilnější vjemy z Jižního Města pro předškolní a školní věk. „Svoboda, naprostá svoboda“ byla nejčastěji zmiňovaná asociace pro jejich dětství mezi bloky (srovnej s úryvkem básně Jiřího Žáčka *Jižní Město / Bojová zóna pro sídlištní dítě, / pro vlčí smečky. Čí jste, sirotci, / plaváčci z jeslí, zvyklí na šidítka? / Jestli jste celí po otci, / čeká vás pasták... A kde máte mámu? / (...) / I bůh vás opustil, bůh, který neodpouští. / Jste ničí, jako zdivočelí psi. / Táhnete v tlupách betonovou poušť, / pěšáci příští apokalypsy.*).

Pro navazování vztahů v rámci sídliště měla zásadní význam základní škola, a to pro obě generace. Doslova lze říci, že rodiny navzájem propojila. Zde se projevuje velký potenciál školy z hlediska posilování sociálního života sídlištní čtvrti. Vztahy, které respondenti dětské generace v rámci Jižního Města navázali, a které trvají dodnes, vznikly právě ve škole, případně v souvislosti s organizovanými zájmovými aktivitami (zejména sportovní oddíly). Po přechodu na střední vzdělávací stupeň už většinou žádné vztahy v rámci sídliště nenavázali, a to protože jejich sociální život se tímto okamžikem přestal realizovat na

Jižním Městě. Respondenti z rodičovské generace poznali rodiče spolužáků svých dětí na třídních schůzkách, a v průběhu let si o jejich rodinách udržují/udržovali povědomí. Někteří se spřátelili a jejich přátelství stále trvá, přestože děti se již dávno nestýkají. Zahraniční literatura uvádí, že vztahy v rámci bydliště častěji navazují a ke své čtvrti bývají sociálně více připoutaní lidé nezaměstnaní, s nižším vzděláním, s nižšími příjmy a senioři (Musterd a van Kempen 2005). Poznatky z mých rozhovorů dovolují předpokládat, že lidé, kteří jsou zaměstnaní a k tomu za prací dojíždějí mimo vlastní čtvrt' (a těch je v rámci sídliště většina), mají méně příležitostí navazovat vazby v rámci svého bydliště, protože na to zkrátka mají méně času – respondenti rodičovské generaci zmiňovali, že v koloběhu všedního dne byli rádi, potom co z práce dorazili domů, že jsou se svými blízkými a unavení již neměli potřebu se družit za hranicemi svého soukromého světa. Zazněly též názory, že s řadou sousedů, kteří jsou jim sympatičtí, by si i dokázali představit hlubší vztahy, ale vlastně nikdy neměli možnost je navázat, protože se celý život mívají (pracovní vytížení, práce na směny apod.), tudíž jejich kontakty zůstávají v povrchní rovině společenské konverzace při náhodném setkání ve výtahu či na zastávce MHD. Respondenti vysvětlovali, že se zvýšením nároků v zaměstnání a rozvojem podnikání lidem ubylo času a energie, a tak některé původní sousedské kontakty ustaly. A to i v souvislosti s tím, že děti známých stejně jako jejich děti dospěly, založily rodiny a malá, roztomilá vnoučata nyní poutají pozornost svých prarodičů a vytěžují jejich volný čas. Netroufám si jen na základě kvalitativní sondy pokoušet se potvrdit či vyvrátit případný vliv ostatních sociodemografických charakteristik, nicméně z mého výzkumu vyplývalo, že míra kontaktů a vazeb v rámci bydliště do značné míry závisí na životním stylu a typu osobnosti (extroverze – introverze). Extrovertní, komunikativní jedinci s aktivním zájmem o okolní dění přirozeně znají v domě více lidí, než ti, kteří jsou zaměřeni především na vlastní osobní a rodinný život a jsou spíše introvertně laděni. K podobnému závěru došel i Janto (2007) ve svém výzkumu na bratislavském sídlišti Petržalka. Zároveň se ukazuje, že ti, kteří měli/mají základní okruhy přátel mimo bydliště (nejčastěji v souvislosti se zájmovou činností či ještě ze studentských let), byli/jsou těmito vztahy do té míry saturováni, že neměli již potřebu ani časové kapacity hledat další přátelství v rámci vlastní čtvrti. Vzhledem k tomu, že v českých podmínkách lidé, kteří disponují rekreačním objektem, s odchodem do penze a ukončením aktivní výdělečné činnosti zpravidla ve svém sídlištním bytě přebývají pouze v období sychravého podzimního a zimního počasí nebo v době nemoci, předpokládám pravděpodobnost vyšší orientace na vazby v rámci vlastní sídlištní čtvrti spíše u seniorů, kteří možnost využívání objektu druhého bydlení nemají a zejména u těch, kteří žijí sami (na Jižním Městě ostatně velmi aktivně fungují místní kluby seniorů).

Pokud jde o obeznámenost se jmény nájemníků ve vlastním domě a přehled o tom, kdo kde bydlí, větší povědomí v tomto ohledu získali lidé z vyšších pater a respondenti dětské generace (dokud ještě v domě bydleli). Lidé z vyšších pater díky společným jízdám výtahem načerpali znalosti o tom, kdo v jakém patře vystupuje, než vystoupí sami. Proto nejlepší povědomí měli o sousedech do výše vlastního patra, plus jednoho podlaží nad ním. Respondenti dětské generace se do určitého věku, než nabyli potřebné tělesné hmotnosti, potýkali s tím, že když nastoupili do výtahu sami, zhaslo světlo. Než jet temným výtahem, chodívali raději pěšky. Ti, kteří bydleli v domech, kde schodiště byla integrována do chodeb s byty, si cestu zpestřovali tím, že četli jmenovky na zvoncích – a tak v souladu s refrémem

v 80. letech populární panelákové písně slovenského zpěváka Richarda Müllera skutečně „po schodech, po schodech, poznávali poschodia“.

Z hlediska kvality sousedství v rámci domu, lepší vztahy byly v rámci družstevních domů – lidé se zde více znali, častěji zde byly pořádány brigády za účelem úpravy okolí domu a oproti domům se státními byty, kde se jich tradičně účastnilo jen několik málo stále stejných rodin, měly i vyšší spontánní účast. Ti, kteří na brigádách participovali, do nich zapojovali i své děti. Dospělí svoji účast zdůvodňovali tím, že jim záleželo na tom, „*aby to měli okolo domu hezké*“, už proto, že si tam hrály jejich děti (Jedna maminka např. s pýchou upozorňovala na dnes již vzrostlé stromy, jiná zase na květiny, které před domem sázely.), i když respondenti z domů se státními byty podotýkali, že někteří jejich sousedé se na brigádách podíleli ze strachu z důsledků ve spojitosti s tehdejšími režimem (Jedna rodina z domu se státními byty se právě proto brigád ze zásady neúčastnila.). Družstevní domy se vyznačovaly i lepším stavem společných prostor v domě, což zmiňovali sami obyvatelé domů se státními byty, které se potýkaly s výraznějšími projevy vandalismu (počmárané výtahy, zdemolované schránky, nepořádek v domě, krádeže žárovek na chodbách apod.) – podle nich lidem v družstevních domech na stavu společných prostor více záleželo a více je udržovali. Předpokládám, že důvodem byl jednak rozdíl v počáteční skladbě a sociálním profilu nájemníků, ale i to, že na rozdíl od nájemníků ve státních bytech, družstevníci na úhradě ceny bytu od počátku finančně participovali úhradou členského podílu a splácením anuity, což formovalo jejich přístup k nabytému bytu, ale i domu a jeho bezprostřednímu okolí zodpovědněji – zatímco v domech se státními byty větší podíl jejich obyvatel investoval péči pouze do vlastního bytu a za dveřmi vlastního bytu pro ně začínal „*erár*“, území všech a nikoho. (Od té doby, co většina bytových jednotek v domech s původně nájemními byty byla privatizována a veškeré investice do oprav a vybavení nyní financují společenství vlastníků, lze zaznamenat jistý posun v úrovni stavu společných prostor i v těchto domech, i když samozřejmě ani v tomto ohledu není možné generalizovat, v jednotlivých domech se situace liší.). Z hlediska dalších charakteristik domů, lepší úroveň udržování vnitřních prostor v čistotě a pořádku rovněž častěji vykazují domy s nižším počtem pater a bytů na jednom podlaží (Nejproblematictější je situace ve vysokých věžovitých domech, kde velký počet bytů na jednom patře spojuje temná dlouhá chodba s jediným oknem na jejím konci – otázkou zůstává, do jaké míry je příčinou tohoto stavu nevhodné řešení domu, a do jaké míry původní systém přidělování bytů. Byty v domech nižší kvality mohly být přidělovány problematictějšími domácnostem, jak např. uvádí Erdösi *et al.* [2003] s odkazem na praxi v Budapešti.).

Co se týče participace na domovní správě (případně dnes ve společenství vlastníků bytových jednotek) do jejich formálních struktur se v průběhu let zapojila pouze jedna rodina (a to v domě s tehdy státními byty). Ostatní uváděli jako důvod, proč zůstávají/zůstávali pouze řadovými členy „*nezájem o funkce*“ vyplývající z typu jejich vlastní osobnosti – raději se drží v pozadí, či vlastní pracovní/zájmovou vytíženost (případně pravidelnou dlouhodobou nepřítomností v souvislosti s odjezdy na letní byty) těžko slučitelnou s mírou odpovědnosti a časovými nároky zapojení se do práce výboru, anebo důvěrou ve stávající vedení („*ujali se toho takoví šikovní, mladí lidé, kteří se tomu věnují*“) – pravda je, že domy všech respondentů již prošly regenerací (zateplení pláště a výměna oken).

Jak již bylo zmíněno výše, většina rodin mých respondentů si v 70. letech bytem na Jižním Městě, co se týká úrovně bydlení, významně polepšila. Vedle technických výtvarků, jaké pro mnohé, přivyklé nárokům vytápění na pevná paliva (nošení uhlí, noční přikládání), představovalo ústřední topení a teplá voda z kohoutku, většina z nich líčila své prvotní ohromení velikostí nového bytu (nejčastěji 3+1, 3+kk). Toto ohromení prostorem vyprchávalo s tím, jak rostly děti, a v domácnosti přibývalo věcí. Nejpozději v období puberty prvního z dětí by většina z nich (v obou generacích) přivítala o pokoj navíc. Teprve poté, co děti dospěly a odstěhovaly se, rozměry bytu rodičovskému páru připadají úměrné jejich potřebám. Obě generace považují za výhodu, že rodiče tak nejsou nuceni k výměně bytu za menší a mohou zůstat bydlet v místě, kde jsou zvyklí. Vzhledem k image „husákovské tříplusjedničky“ a současným nárokům na bydlení jsem očekávala zejména u dětské generace negativní hodnocení původního bytu. Nicméně respondenti obou generací uváděli, že se jim jejich byt moc líbil a měli/mají ho rádi (s výjimkou 2+kk obývaného čtyřčlennou rodinou – zatímco matka pocházející ještě ze stísněnějších poměrů byla v tomto bytě spokojena, její dcera zde postrádala prostor a soukromí), s výhradou k malé velikosti pokojů a po výše zmíněné období i bytu byli s jeho dispozičním řešením jinak spokojeni. Jelikož se s velikostí bytu „nedalo nic dělat“, situaci prostě akceptovali a přizpůsobili se jí (typický vyrovnávací mechanismus - smíření). Obě generace zdůrazňovaly, že jejich rodina si vždy byt upravila tak, „aby to doma měli hezké“ (typický vyrovnávací mechanismus – aktivita a adaptace), a vyjadřovaly názor, že s využitím nabídky na dnešním trhu stavebnin lze panelákový byt upravit tak, aby splňoval nároky současného standardu a většina tak již učinila. Lze předpokládat, že vedle osobní citové vazby („vždyť to byl náš byt!“) se v příznivém hodnocení rodinného bytu dětskou generací odráží obtížná finanční dostupnost bydlení v Praze pro lidi s průměrnými či lehce nadprůměrnými příjmy - většina těch, kteří původní byt opustili, dodnes obývá se svými současnými rodinami počtem místností i plochou menší byt, než na který dosáhli koncem 70. let jejich rodiče (tehdy v průměru o 10 a více let mladší, než respondenti dětské generace dnes). Ti, kteří si mohli dovolit pořídit prostorově velkorysejší bydlení, si k němu dopomohli prodejem zděděné rodinné nemovitosti.

Pokud jde o další vlastnosti bytu, velmi významným faktorem spokojenosti a identifikace s bytem a jeho polohou je kvalita výhledu z oken bytu – výhled do zeleně, širé krajiny či na starou Prahu (Petřín, Hrad) představuje zásadní hodnotu, která má moc smířit s nedostatky bytu i okolního prostředí. Je-li totiž možno z oken hledět do koruny stromu a v průběhu roku sledovat, jak se mění, nebo byť jen průzorem mezi okolními domy vidět do krajiny, lze upínat zrak k obzoru a nevnímat (vytěsnit) bližší okolí, či mu nepřikládat takovou váhu - panelové domy jsou pak respondenty tím spíše pokládány za praktické řešení bytové situace a není tak kriticky řešeno jejich estetické hledisko. Nejlepší výhled je z domů na okraji sídliště a zejména z vyšších pater, odtud tedy jejich obliba a jednoznačná preference mezi respondenty, jelikož čím nižší patro a hustší zástavba, tím vyšší pravděpodobnost neatraktivního výhledu „naproti do oken“². Zastínění oblíbeného výhledu novou výškovou

² Tato preference vyšších pater se zdá být v přímém rozporu např. se zkušeností z amerického prostředí, kde jak uvádí Bauer [1952 in Dekker a van Kempen 2009] rodiny ve výškové zástavbě preferují nižší patra. Nicméně tato preference je v případě mých respondentů motivována výhledem např. do širé krajiny, je možné, že v centrálnějších částech sídliště, kde ani vyšší patra nemusí poskytovat příjemnější výhled, tato preference neplatí.

výstavbou představuje velkou ztrátu, která je pak přijímána velmi těžce (jak ukazují rovněž protesty obyvatel Jižního Města v bezprostřední blízkosti developerských výškových projektů).

Na sníženou akustickou izolaci, tolik charakteristickou pro panelové domy, si většina respondentů zvykla (v případě jedné rodiny však naopak přispěla k jejich odchodu ze sídliště) a ti, kteří mají zkušenost s bydlením v činžovním domě či současné novostavbě namítali, že tento problém je mylně spojován pouze s panelovými domy. Jak vyplývá z výpovědí respondentů, z hlediska kvality bydlení je vedle „spokojenosti s bytem“ třeba rozlišovat ještě „spokojenost v bytě“, neboť život v bytě, s nímž je jeho obyvatel jinak spokojen, může vzhledem k akusticko-izolačním a jiným vlastnostem bytových domů (např. propojení bytů stoupačkami) narušovat nepříznivě a konfliktní chování nejbližších sousedů. To je však více méně obecný rys sousedství, bez rozdílu typu zástavby.

Zjištění kvalitativní analýzy potvrzují subjektivní podmíněnost vnímání a hodnocení sídlištního prostředí věkem, respektive životními fázemi respondentů, v souvislosti s proměnami osobního akčního rádia, míry připoutání k lokalitě bydliště a nároků na byt i žité prostředí. Významným poznatkem je, že vztah k místu bydliště kromě jeho fyzických vlastností zásadně ovlivňuje míra osobní spokojenosti a naplnění potřeb vztahujících se k dané životní fázi - v dětském věku hraje zásadní roli např. (ne)úspěch ve škole, kvalita vztahů s vrstevníky a atmosféra v rodině, v dospělém věku např. „syndrom prázdného hnízda“ po odchodu dospělých dětí, či partnerská krize (O limitech výzkumů rezidenční spokojenosti postihnout všechny rozhodné faktory viz Lux 2002)

Pro respondenty dětské generace bylo Jižní Město kulisou (většinou) spokojeného dětství (srovnej Salák 2007). Způsob života v prostoru Jižního Města se proměňoval, jak rostly a dospívaly. Nedostatky a limity prostředí (design, nedostatek volnočasových příležitostí pro mládež atd.) začaly být pociťovány teprve na sklonku základní školy s koncem období her (stejně tak jejich rodiče považovali Jižní Město za uspokojivé prostředí spíše pro děti předškolního a školního věku - srovnej též Čajánková a Musil 1984, Musil et al. 1985³). Přejedem na střední vzdělávací stupeň nastal radikální zlom, tehdy Jižní Město přestalo být místem koncentrace a uspokojování všech jejich potřeb. Došlo k přerušení dosavadních přátelských vazeb v místě bydliště - což mnozí nesli těžce, sociální život a většina osobních potřeb, krom těch vázáných na byt, byla realizována mimo ně. V období dospívání a dospělosti (s výjimkou období péče o malé děti) se tato tendence udržela a z hlediska dopadu na kvalitu života už není prožívána negativně.

Životní styl rodičovské generace závisel/závisí především na fázi rodinného života a zátěži vyplývající z nároků zaměstnání (pracovní doba, směnný provoz) a dojížděky (doba). Z jejich výpovědí vyplývá, že dojem noclehárny, tedy že obyvatelé v místě bydliště pouze přespávají a „nežijí“, je dán možná spíše soudobým způsobem života, kdy člověk v aktivním věku obecně tráví většinu dne prací mimo bydliště, ať už bydlí – ve zkratce řečeno - kdekoliv a na další vyžití mu v koloběhu povinností všedního dne již často nezbyvá čas ani energie

³ Rovněž tyto výzkumy ukazovaly, že rodiče oceňovali nové obytné soubory z hlediska možností volného pohybu a her malých dětí - v porovnání s ostatními typy městské zástavby sídlištní děti trávily venku nejvíce času, avšak postrádali možnosti vyžití pro děti nad 10 let a mládež.

(„noclehárnovitost“ tedy nemusí být jen znakem sídliště, jako spíše produktem současného životního stylu). Proto přes kritické výhrady k občanské vybavenosti (zejména v období po nastěhování), nepociťují, že by bydlení na Jižním Městě mělo samo o sobě negativní vliv na způsob trávení jejich volného času (mnozí uváděli, že vzhledem k zdejšímu přírodnímu zázemí právě naopak – viz níže). Konkrétní náplň období volna, pak vedle výše uvedeného závisí zejména na aktivitě, individuálních preferencích, potřebách a možnostech jednotlivých rodin, daných ekonomickou situací domácnosti, dostupností rodinného rekreačního objektu, úrovní mobility (vlastnictví automobilu) atp. (Rovněž Musil et al. 1985 a Janto 2007 vyslovují skepsi k platnosti kulturně deterministických teorií v rámci prostředí sídliště). Volnočasové preference respondentů odpovídají obecným tendencím charakteristickým pro městského člověka, zejména jako např. opouštění města v době souvislého volna – útek z městského prostředí do volné přírody a chataření/chalupaření či zahrádkaření (Musil a kol. 1985). Nejvyšší rekreační potenciál Jižního Města jednoznačně představuje jeho poloha na samém kraji města, přírodní zázemí a charakter okolní krajiny - možnost i ve všední den pobývat nebo sportovat (cyklistika, koupání, běžky, sáňkování, bruslení) v přírodě je považována za hlavní hodnotu zdejšího prostředí. Jižní Město tedy není město, nebo městská čtvrť v klasickém smyslu tohoto pojmu, a pravděpodobně se jí ani nestane, ale pro místní obyvatele může být příjemnou rezidenční čtvrtí, jejíž kvalita z hlediska životního stylu navzdory jejímu designu spočívá např. v tom, že si před vlastním domem mohou nazout běžky a rozběhnout se k lesu.

Navzdory ambicím obsaženým v některých původních teoretických konceptech sídlištní bytové výstavby, které si kladly za cíl vytvářet na sídlištích takové obytné prostředí, které uspokojí veškeré rekreační potřeby svých obyvatel, tudíž nebudou mít potřebu saturovat je jinde, např. vlastním objektem druhého bydlení, z výpovědí respondentů vyplývá, že druhé bydlení se s bydlením na sídlišti a městským životem vůbec naopak vhodně doplňuje a může přispívat k vyšší rezidenční spokojenosti a stálosti obyvatel sídliště – přístup k objektu druhého bydlení umožňuje skloubit výhody městského bydlení s přednostmi bydlení v přírodě a z obou vytežit to nejlepší. Na druhou stranu ti, kteří období souvislého volna či delší časový úsek v průběhu roku pravidelně pobývají v místě objektu druhého bydlení, v místě svého bydliště tráví naopak o to méně času, což může vést k oslabení identifikace s vlastní čtvrtí a posílení subjektivního dojmu z tohoto místa jako „noclehárny“. Jelikož významná část chalupářů a chatařů se cestami do místa objektu druhého bydlení vrací do krajiny svého dětství či kořenů, sociální život, který vede tam, může mít mnohem intenzivnější podobu a osobní význam, než ten, který vede v místě svého „prvního“ bydlení.

Důležitým poznatkem z mého výzkumu je, že naprostá většina odchodů⁴ mých respondentů z Jižního Města, nebyla motivována nespokojeností s prostředím sídliště či bytem. Tento motiv se vyskytoval pouze u jednoho manželského páru rodičovské generace – nicméně ve spojení s dlouhodobou nemocí a osobní krizí. Ostatní odchody souvisely s přirozenými životními událostmi – odchod dítěte od rodičů v dospělosti, rozvod apod. Ačkoliv výsledky kvalitativní sondy nelze považovat za reprezentativní a na jejich základě

⁴ Ze všech rodin, které byly spojeny s mou třídou na konci základní školní docházky, a bydlely tehdy na Jižním Městě, jich (některý z členů rodiny) dnes původní byt obývají přibližně 3/4.

zobecňovat, přesto se domnívám, že je třeba varovat před případným automatickým spojováním obměny obyvatel se sociální degradací sídlišť při interpretaci kvantitativních dat, např. ze Sčítání lidu, bytů a domů 2011, které umožní získat přesnější a aktuální představu o vývoji panelových sídlišť vzhledem k mobilitě a proměně struktury jejich obyvatel.

Ačkoliv u respondentů dětské generace nebyla impulsem k odstěhování nespokojenost s bytem či prostředím Jižního Města, v hodnocení jeho současnosti a očekávání do budoucna se projevují rozdíly mezi patrioty, kteří zde ještě (nebo už zase) žijí či se tu pravidelně zdržují, a těmi, kterým se Jižní Město již „odcizilo“ a dnes vůči němu nabývají podobně kritického odstupu, případně zde pociťují nejistoty z neznámého prostředí podobně jako lidé zvenčí. První se o osud Jižního Města neobávají, považují jej za ideální místo k pohodlnému městskému bydlení pro ty, kteří touží po klidném bydlení v zeleni, blízko přírody a v dosahu centra. Druzí zde již pozorují určité známky sociální degradace a připouštějí nejistotu nebo dokonce obavy ohledně budoucího vývoje a Jižní Město spíše považují za místo pro startovací bydlení mladých rodin. Pohled respondentů dospělé generace na současnost i budoucnost Jižního Města je v mnohém analogický, přestože skladbu obyvatel považují za významnější faktor vývoje Jižního Města, vzhledem k cenám v oblasti bydlení v Praze a velkému podílu populace, která sídliště obývá, obavy o jeho sociální vývoj většinou nemají. Mnohem větší nejistoty u nich obecně vzbuzuje omezená životnost a technický stav panelových domů (původní predikce životnosti panelových domů uvízly v jejich paměti a obávají se nekvalitně odvedené práce v době jejich výstavby). Budoucnost sídlišť tedy z jejich pohledu závisí především na množství finančních prostředků, které bude možno do kvalitní údržby a oprav panelových domů investovat. Jelikož většina domů v jejich čtvrti již byla regenerována, jejich nejistoty se vztahují do období vzdálenější budoucnosti, kdy předpokládají, že zase bude všechny domy nutno opravovat ve stejném časovém úseku.

Obecně lze říci, že v postojích respondentů k Jižnímu Městu a sídlištím vůbec se ani tak neprojevují generační rozdíly, jako spíše rozdíly v postojích zastávaných jednotlivými rodinami. Z hlediska budoucnosti Jižního Města se projevují rozdíly zejména mezi těmi, kteří zde ještě bydlí, a těmi, kteří se již odstěhovali (a k dnešnímu Jižnímu Městu je neváže zásadní citový vztah). Zatímco „místní“ (ale ani „patrioti na dálku“) si otázky ohledně budoucnosti sídliště téměř nekladou a možnost sociální degradace si zpravidla ani nepřipouštějí, postoje současných „outsiderů“ jsou více formovány informacemi o rizikovosti vývoje sídlišť prezentovanými v médiích.

Překvapivé a pro porozumění kontextu výpovědí respondentů klíčové je, že oblast, kterou v hovoru respondenti často spontánně nazývají „Jižňák“, území, s nímž se ztotožňují a chápou je jako své teritorium, není celé Jižní Město v hranicích jeho katastru. Nejenže jejich Jižňák většinou nesahá na Jižní Město II, on dokonce nepokrývá ani celé Jižní Město I. Pojetí jeho hranic je různě široké. Určují je místa, v nichž byl (stále je) respondent zvyklý se pohybovat, kde byl (je) „jeho svět“, jehož zdroje k uspokojení svých potřeb využíval (využívá). Za hranicemi pomyslného Jižňáku tedy v rámci sídliště začíná území, které už je respondentovi zpravidla „cizí“, kde se neorientuje, nevyzná⁵ a nelíbí se mu tam, a to i

⁵ „Má-li se člověk někde cítit doma, musí mít možnost se s tímto místem identifikovat a orientovat se v něm“ (Norberg-Schulz [1994: 18]; citovaný Zadražilovou [2003]).

přestože vizuální dojem z oněch míst se může zdát prakticky totožný. (Pro dvě respondentky dětské generace byla proto v dospělém věku při hledání bytu na Jižním Městě poloha v oblasti Jižňáku dokonce jednou z hlavních podmínek.) Vesměs všichni respondenti měli v rámci Jižňáku svá oblíbená místa, na nichž si v dětském věku hrávali, nebo kam rádi chodili, či stále ještě chodí na procházky (zejména lesopark), nicméně takové místo, k němuž by měli skutečně osobní citový vztah, v prostředí sídliště (kromě vlastního bytu) nenašli. V této souvislosti, ale i ve spojitosti s rozdíly ve vnímání sídlišť „outsidery“ a „insidery“, se jako inspirativní jeví Relphův koncept „identity místa“ a „identity s místem“. Zatímco pro „outsidera“ je obtížné „identitu místa“ v uniformně se jevícím sídlištním prostředí rozkrýt, „insider“, který místo interiorizoval prostřednictvím intenzivních sociálních zážitků, zde může nabýt „identity s místem“. (Seamon a Sowers: 2008).

Obraz sídlišť v umění II.

Jak dokládají i výše uvedené výsledky mého výzkumu, od doby svého překotného vzniku a osidlování sídliště prošla vývojem a svým obyvatelům postupem času většinou začala nabízet nesrovnatelně kvalitnější životní podmínky a lidé se v jejich kdysi nezvyklém, z hlediska městského urbanismu „revolučním“ prostředí adaptovali. Nicméně cejch, který na nich tehdy ulpěl, si ve formě negativních stereotypů nesou dál. Pro autorskou generaci narozenou v 70. a 80. letech, která se sídlištní tematikou přichází v 21. století, jsou sídliště již samozřejmou (i když ne nutně bezpodmínečně přijímanou) součástí obrazu měst. Někteří na sídlišti sami vyrostli a bydlí, jsou tedy v tomto prostředí „insidery“. Část autorů této generace ve své tvorbě následuje tradiční linii odrazu anonymity, osamělosti, bezútěšnosti a deprese, nicméně tvůrčí zájem jiných bývá často veden snahou zrelativizovat zavedené mýty a ukázat sídliště a jejich sociální život bez předsudků či v neutřelých souvislostech. Přestože jsou sídliště symbolem uniformity, současné umělce inspirují k až překvapivě pestré tvorbě. Ačkoliv jsou díla těchto autorů české veřejnosti dostupná, nejedná se o masovou kulturu, a proto větší dopad na image sídlišť stále mají raná díla - negativní stereotypy a klišé mohou být posilovány, respektive udržovány při životě např. s každou reprízou výše zmíněné oblíbené české komedie z 80. let...

Vnímání sídlišť architektky a urbanisty

S efektem dichotomie „insider“ – „outsider“ se nesetkáváme jen u vnímání sídlišť laickou veřejností, ale i odborníky – v této práci představovanými architektky a urbanisty. Jinými slovy, jako se mohou lišit laické názory na sídliště těch, kteří je jen navštěvují („outsideri“), a těch, kteří je obývají („insideri“), i v pohledech odborných expertů se – z hlediska faktoru osobní zkušenosti s bydlením na sídlišti a míry „zasvěcení“ do reálného fungování těchto čtvrtí „outsiderů“ a „insiderů“ – mohou projevovat rozdíly. Na základě vlastních zkušeností a prožitků jdou názory expertů-„insiderů“ častěji za rámec pouhého

hodnocení architektonického výrazu a zastávaná teoretická dogmata. Na sídlištích jako jejich uživatelé nacházejí hodnoty, které mnohdy zůstávají nerozpoznány experty-„outsidery“, jako např.:

a) *estetické* – poetika zrcadlících se světél v oknech panelových domů a geometrických tvarů budov apod.,

b) *obytné* – otevřená struktura sídliště (volnost, otevřenost prostoru, bydlení v parku) vs. její zahušťování, klid periferie a „bydlení v parku“ vs. „pravé město s pulsujícím životem...“,

c) *proenvironmentální* - rezignace na splnění snu o individuálním bydlení jako uvědomělá skromnost obyvatel sídlišť v zájmu zachování volné krajiny a nekonformní odmítnutí osobně se podílet na plošné urbanizaci kobercovou zástavbou.

Experti-„insideři“ v zásadě věří v obytný potenciál sídlišť a v možnosti jejich regenerace, ovšem jen je-li vhodně zvolena a uchopena, neboť identifikované hodnoty sídlišť je možno nevhodným řešením zničit a tím toto prostředí (ještě více) degradovat. Mají za to, že negativní stereotypy jsou v našich podmínkách pro budoucnost panelových sídlišť mnohem větší hrozbou než jejich skutečné limity a nedostatky.

Lze tedy říci, že obrazy sídlišť, které si odborníci utváří - to jak je vnímají a hodnotí - a jaká navrhuje řešení - jsou vedle jejich vlastní individualit a příslušností k názorovým směrům a teoretickým konceptům, k nimž se v rámci svého oboru hlásí, závislé na tom, do jaké míry jsou „zasvěceni“ do reálného fungování těchto míst. Osobní zkušenost s bydlením v místě k získání porozumění pro potřeby místa k tomuto „zasvěcení“ není bezpodmínečně nutná, pokud ji zastoupí citlivost a vnímavost k danému prostředí (Fialová 2010) a/nebo využití participačních technik v procesu plánování (Maier 2004). Architekt, který není do fungování sídliště (ale i obecně oblasti, s níž pracuje) „zasvěcen“, může přijít s řešením, které z jeho pohledu „lokalitu“ pozvedává z její uniformity a dodává jí „identitu místa“, nicméně dostane-li se do rozporu s „lokálností“ místních obyvatel, může dojít k snížení obytné hodnoty prostředí a narušení jejich „identity s místem“, což může vyústit v nespokojenost (části) místních obyvatel, či dokonce jejich odstěhování.

Vnímání prostředí sídliště respondenty

Ve vnímání prostředí sídlišť a jejich hodnot, se respondenti shodují s výše uvedeným viděním expertů-insiderů. Jižní Město jimi rozhodně není z hlediska designu a uspořádání přijímáno nekriticky. Problémem je rozpor mezi původními plány a výslednou realizací. Jižní Město mělo být soběstačným celkem, tím se nestalo (odtud výrok, že je městem jen dle názvu), nicméně nabídka základních obchodů a služeb se časem doplnila. Vzhled a uspořádání sídlišť bylo v době svého vzniku skutečně revoluční (Musil *et al.* 1985, Murie *et al.* 2003), lidé, kteří na sídlišti delší dobu bydlí, se však s tímto konceptem již do značné míry sžili a přijali jeho výhody. Na rozdíl od části architektů tedy dnes nepostrádají v sídlištích tradiční systém ulic, podstatné je, aby potřebné obchody a služby byly v rozumné pěší vzdálenosti. Vítané jsou obchody a provozovny v bývalých kočárkárnách, které svým provozem neruší noční klid a neobtěžují obyvatele domu např. hlukem, kouřem, výpary a koncentrací intoxikovaných či jinak rizikových osob (pocit, že sídliště více žije; rozšíření

nabídky služeb – nepřežijí v konkurenci hypermarketů a vzhledem k prodejní době – většina pracujících v jiných částech města nemá šanci). Rozvolněná zástavba vzhledem k výškám domů a hustotě zalidnění respondentům vyhovuje – brání pocitu stísněnosti, zahušťování struktury sídliště prosazované některými experty, místní radnicí usedlíky děsí a budí odpor.

Současná míra zalidnění a objem výškové zástavby je vyšší, než je respondentům příjemné (respondenty opakovaně zmiňovaným místním „ideálem“ jsou části čtvrti s čtyřpodlažní zástavbou), dá se říci, že testuje hranici psychologické únosnosti – perspektiva dalšího zhuštění zástavby (zejména výškové), zvýšení počtu obyvatel a dopravy je vnímána jako její překročení. Je uznávána potřeba výstavby nových bytů, ale na k tomu vhodných místech, ne mezi stávajícími bloky, ty už jsou považovány za kapacitou naplněné, a i tam jen v uměřené míře. Masivní bytová výstavba, vedle strachu z přelidnění totiž vzbuzuje obavy ze snížení přístupu k již dnes omezeným místním zdrojům (parkovací místa, kapacity mateřských škol a lékařských ordinací apod.).

Nejvyšší estetickou hodnotou zdejšího prostředí je pro respondenty sídlištní zeleň. Pokud už tedy má dojít k výstavbě na její úkor, musí jít o výstavbu „*pro lidi*“, která místním usedlíkům zpříjemní život, přinese prvky občanské vybavenosti, které jim v místě chybí (např. přirozené kulturně-správní centrum čtvrti – „*náměstí*“, obchody, kavárny, pracovní příležitosti nenarušující životní prostředí) a bude v souladu s okolní zástavbou. Současné připravované developerské projekty jsou právě v těchto ohledech přijímány sporně – „*Komu to prospěje? To není pro nás*“. S nesouhlasem je přijímáno rozšiřování zástavby až na hranice místních lesoparků - prodlužuje se tak vzdálenost a doba docházky „z přelidněného sídliště do přírody“ a mizí přehledné území luk, vyznačující se v hodinách nižšího výskytu osob vyšší úrovní bezpečnosti než lesoparky.

Limity „zobecnění“ výsledků výzkumu

Všichni respondenti dospělé generace měli v době příchodu na Jižní Město zkušenost s městským bydlením v bytovém domě a respondenti dětského věku se na místní prostředí adaptovali od útlého dětství – na rozdíl od svých rodičů většinou neměli na předchozí bydliště žádné vzpomínky, tudíž ani reálnou možnost srovnání. Zkušenost venkovana, nebo osaměle žijících může být jiná. Ačkoliv není možné výsledky kvalitativního šetření zobecňovat, domnívám se, že zkušenost mnohých obyvatel sídlišť podobného typu může být obdobná – zejména sídlišť ve velkém městě, s vysokou cenovou hladinou bydlení, a smíšenou sociální strukturou. Domnívám se, že výsledky výzkumu nevypovídají jen o životě na sídlišti, ale do jisté míry přibližují změny v různých oblastech života, k nimž dochází v uplynulých 30 letech v souvislosti s proměnami naší společnosti.